

УДК 340:374.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.3>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Драпушко Р.Г.,

кандидат філософських наук, в.о. директора
Державного інституту сімейної та молодіжної політики
<https://orcid.org/0000-0002-3089-5349>

Горінов П.В.,

кандидат юридичних наук,
перший заступник директора з науково-дослідної роботи
Державного інституту сімейної та молодіжної політики
<https://orcid.org/0000-0002-8294-2784>

Драпушко Р.Г., Горінов П.В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді.

Мета: комплексне дослідження сучасних викликів і загроз правової культури в молодіжному середовищі та пропозиції з підвищення рівня правової культури. Методи дослідження: пізнавально-аналітичний, порівняльно-правовий аналіз, об'єктивної істини та ін. Результати: узагальнені механізми деструктивного впливу на правову культуру молоді, виокремлено окремі, найбільш вразливі форми прояву правового нігілізму в молодіжному середовищі та запропоновані шляхи підвищення рівня правової культури. Обговорення: з'ясовано нормативне закріплення протидії булінгу, узагальнено досвід проведення просвітницько-правової роботи окремими державними інституціями, запропоновано шляхи вдосконалення системи правової освіти молоді з метою підвищення правової культури і протидії окремим проявам правового нігілізму.

Акцентовано увагу на потребі проведення просвітницьких заходів, в тому числі і в мережі Інтернет у новій цікавій та доступній для молоді формі. Обґрунтовано: доцільність проведення соціологічних досліджень для моніторингу стану правової культури молоді з метою швидкого реагування на відповідні тенденції та виклики в сфері правомірної поведінки молоді; потребу розробки Державної стратегії правової освіти із залученням фахівців різних галузей знань для формування єдиного комплексного підходу до її змісту. Вважаємо за доцільне, впровадити до програми шкільної освіти навчальну дисципліну «Основи правової культури та інформаційної безпеки», яка дасть можливість підвищити рівень правової культури молоді.

Ключові слова: правова культура, правовий нігілізм, булінг, правова освіта, правова свідомість, маргінальна поведінка, соціальні мережі, стратегія правової освіти, навчальна дисципліна «Основи правової культури та інформаційної безпеки».

Drapushko R.G., Gorinov P.V. Current challenges and threats of the legal culture of youth.

Objective: comprehensive research of current challenges and threats of legal culture in the youth environment and proposals to improve the level of legal culture. Research methods: cognitive-analytical, comparative-legal analysis, objective truth, etc. Results: generalized mechanisms of destructive influence on the legal culture of youth, some, the most vulnerable forms of legal nihilism in the youth environment are identified and ways to improve the level of legal culture are proposed. Discussion: clarified the normative consolidation of anti-bullying, summarized the experience of educational and legal work by some state institutions, suggested ways to improve the legal education of young people to improve legal culture and combat certain manifestations of legal nihilism.

Attention is focused on the need for educational activities, including on the Internet in a new interesting and accessible form for young people. Substantiated: expediency of conducting sociological research to monitor the state of legal culture of youth to quick responding to relevant trends and challenges in the field of lawful behavior of young people; the need to develop a State Strategy for Legal Education with the involvement of specialists in various fields of knowledge to form a single integrated approach to its content. We consider it expedient to introduce into the school education program the discipline «Fundamentals of Legal Culture and Information Security», which will increase the level of legal culture of young people.

Key words: legal culture, legal nihilism, bullying, legal education, legal consciousness, marginal behavior, social networks, strategy of legal education, discipline «Fundamentals of legal culture and information security».

Постановка проблеми. Звернення до тематики правової культури молоді обумовлено потребою підвищення рівня правової культури суспільства як основи побудови демократичної, соціальної та правової держави. Відповідно, важливе значення має фіксація в ст. 1 Конституції України положення, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1]. Деталізує ці положення «Національна програма правової освіти населення» [2] де зазначено, що становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення [2]. Побудова такої держави неможлива поза правовою культурою кожного з її громадян та суспільства в цілому, адже правова культура об'єднує собою систему таких дотичних явищ як мораль, духовність, свідомість і культура. В українському суспільстві протягом різного періоду його розвитку чітко прослідковувався взаємозв'язок та взаємозалежність між моральною та правовою культурою, адже рівень правової культури, що проявляється у розумінні і повазі до таких державних інститутів як право, правосуддя, законності, правової відповідальності, одночасно є основою для моральної поведінки суб'єктів і навпаки.

Правова культура молоді проявляється через правомірну поведінку суб'єкта, в тому числі і у формі виконання, використання та дотримання правових норм у різних сферах життєдіяльності суспільства, створення правових засад функціонування та розвитку інклюзивного середовища в школі й інших закладах освіти, протидія булінгу, дотримання правил дорожнього руху, прав творців об'єктів інтелектуальної власності, подолання корупції тощо. Однозначно, що рівень правової культури впливає на ступінь маргіналізації молоді, схильність до правопорушень та інших форм прояву агресивної поведінки молоді. Так, наприклад, у результаті зниження рівня правової культури спостерігаємо посилення агресивності, збільшення рівня правопорушень та інших форм неправомірної поведінки, випадків булінгу в закладах освіти, про що свідчить інформація в новинах та в інших відповідних відеоматеріалах у соціальних мережах.

Стан опрацювання. Дослідженнями питань правової культури молоді займаються як профільні фахівці юристи, так і вчені із суміжних галузей як педагогіка, соціологія, психологія, філософія тощо. Серед великої кількості публікацій напрацювання вчених В. Оксамитного, М. Орзиха, В. Пилипчука, Л. Рабиновича, О. Скакун, А. Скуратівського, С. Сливки, І. Цвік, Н. Уханової, С. Берези. Визнаючи зазначені напрацювання вагомими, можемо констатувати, що серед них чисельно домінують ті, які предметом досліджень мають аналіз понятійних і структурних елементів правової культури, як правового явища, проте поза увагою залишаються питання особливостей формування правової культури в молодіжному середовищі в контексті посилення різних викликів соціально-економічного, морально-етичного, епідеміологічного характеру. Проблемним моментом для будь-яких досліджень залишається об'ємність предмету дослідження, що свідчить про потребу проведення вузьких і спеціальних досліджень з метою вироблення відповідних рекомендацій.

Метою статті є комплексне дослідження сучасних викликів і загроз правової культури в молодіжному середовищі та пропозиції з підвищення рівня правової культури.

Виклад основного матеріалу. Правова культура є одним із важливих факторів, що впливає на усі сфери життєдіяльності суспільства, в тому числі на правомірну поведінку та рівень правосвідомості громадян. У рамках нашого дослідження погоджуємось із думкою вчених, що правова культура особи є такою її властивістю, яка характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту правових норм і вмінням їх застосовувати, а також активною правомірною поведінкою у всіх життєвих ситуаціях; є позитивною правосвідомістю у дії [3, с. 14], а тому чим вищий рівень правової культури, тим менший рівень правопорушень, тим економічно стабільніше суспільство і щасливіші його члени. Це пояснюється тим, що рівень правосвідомості та правомірної поведінки залежить від рівня загальної культури особи, а культурна функція, в свою чергу, тісно пов'язана із виховною й освітньою функціями держави. Важливий вплив на формування правової культури має рівень довіри до права, до правових інститутів і до регулятивної функції правових норм.

Сучасна криза «криза права, сучасної правової свідомості, як важелі правової культури, зумовлена загальною кризою суспільних відносин в Україні, з якої має вийти українське суспільство. Вимога знати, поважати і виконувати закони має бути однією з першочергових завдань у вихованні молодого покоління. Правове виховання має стати важливим регулятором поведінки, важливим каналом засвоєння колективного досвіду суспільства [4]. Проте, на практиці бачимо зростання рівня правового нігілізму молоді, порушення правових норм, ігнорування їх регулюючого значення. Так, рівень правового нігілізму в українському суспільстві значно виріс за останні кілька років та продовжує тенденцію до зростання. Це також пов'язано з епідемією коронавірусу та її негативним впливом на освітній процес, правове виховання та правосвідомість, зростанням ролі соціальних мереж та можливості для вчинення правопорушень у мережі Інтернет, заклики до наслідувань протиправної поведінки тощо. Як правило, подібні правопорушення проявляються у наступних формах: некоректного користування інформацією, порушення прав на персональні дані, порушення прав інтелектуальної власності, прізиви до наслідування насильства, булінг тощо.

Окремо, слід зауважити, що за даними дослідників, «рівень стресу нашого суспільства стабільно високий – за останні півтора року не менше ніж 76% респондентів оцінювали себе, як таких, що перебувають у стані стресу і нервування з різних причин» [5], що також є каталізатором процесів агресії та нестабільної поведінки молоді. Вочевидь, в державі має проводитись політика на попередження та подолання проявів стресу в суспільстві, як чинників, що сприяють не правомірній поведінці молоді та впливають на рівень правової культури суспільства.

Особливого занепокоєння викликає тенденція до зростання поширення практик булінгу в молодіжному середовищі. У зв'язку із кризою моральних цінностей та «героїзацією» пропагування права сили серед молоді, в українському суспільстві, збільшується велика кількість правопорушень, що буквально ще кілька років тому не були поширеними та відомими українському суспільству, а їх мотивами часто стають бажання бути популярним та авторитетним у молодіжному середовищі, зверхність, егоїзм, жорстокість, корисливість та зневага особистості.

Однією із сучасних форм впливу (негативного та деструктивного) на правову свідомість молоді є соціальні мережі. Сьогодні, за допомогою соціальних мереж, можна розповсюдити будь-яку інформацію на будь-яку аудиторію, при цьому не витрачаючи багато ресурсів та часу [4]. Відповідно, на фоні подібної кризи моралі, культури та зростаючого попиту на отримання схвалення своєї поведінки у соціальних мережах майже кожного дня чуємо чи бачимо приклади до наслідування булінгу та інших форм протиправної поведінки в молодіжному середовищі. Частина молодих людей через заглибленість в комп'ютерні ігри не завжди адекватно відчуває межу комп'ютерних ігор та реального життя, наслідуючи ігрову поведінку героїв у реальному житті. З'явився новий вид порушень в теорії права як кібербулінг, який Кваша Р.С., визначає як «особливий вид online насильства, що має специфічний комплекс причин та умов з огляду на використання під час вчинення кримінального правопорушення можливостей Інтернет-мережі, що вимагає розроблення й окремих заходів запобігання кібербулінгу в Україні» [6].

Відповіддю на подібні виклики було прийняття в 2018 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», що набув чинності 19.01.2019 р. На підставі вищевказаного закону було внесено зміни до ряду нормативно-правових актів, серед яких Закон України «Про освіту», де частину 1 статті 1 доповнили пунктом 3-1 наступною нормою, що «булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [7]. Беручи до уваги наведені ознаки, вважаємо, що для попередження та запобігання проявам асоціальної поведінки учнів і студентів, необхідно сформувати комплекс відповідних превентивних заходів направлених на посилення правової освіченості молоді у формі тренінгів, семінарів, навчальних курсів, індивідуальної роботи через залучення широкого кола фахівців із правоохоронної сфери, навчальних закладів, громадських, релігійних організацій тощо.

При проведенні профілактично-просвітницької діяльності слід враховувати вікові рамки молоді, щодо якої проводиться відповідна профілактична робота. Науково обґрунтованими є наступні вікові особливості неповнолітніх, які вчиняють насильницькі злочини, у тому числі у взаємозв'язку з іншими соціально-демографічними характеристиками:

- 1) зростання кримінальної активності неповнолітніх припадає на першу вікову кризу (15-17 років);
- 2) інтенсивніша кримінальна активність обумовлюється старшим віком неповнолітнього злочинця;
- 3) виховання неповнолітніх у неповних сім'ях (приблизно 50%);
- 4) більше половини засуджених неповнолітніх ніде не навчалося і не працювало;
- 5) перебування неповнолітнього на момент вчинення насильницького злочину у стані алкогольного сп'яніння [6].

Згідно із даними Національної поліції «вікова категорія дітей із кримінальною історією складає 13-18 років» [8]. Отже, вчасне застосування профілактичних заходів, починаючи з шкільного віку, може дати суттєве зменшення правопорушень в українському суспільстві та попередити маргіналізацію суспільства в цілому.

Позитивним вже є і той факт, що з 2019 року в нашій державі впроваджується пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», який поширено на всю територію України та має вагомим практичне значення. Під відновним правосуддям розуміють

«керований медіатором (посередником) процес, під час якого правопорушник та потерпілий зустрічаються разом, обговорюють ситуацію, що сталася та ухвалюють рішення щодо її подальшого вирішення та відшкодування завданої шкоди. Такий підхід дає сторонам можливість ухвалити спільне рішення щодо залагодження конфлікту та усунення його наслідків. Так, на думку авторів проекту, «це шанс не стати засудженим в юному віці, виправити ситуацію з нанесеною шкодою для потерпілої сторони, зробити висновки та більше не вчиняти кримінальних проступків і правопорушень» [9]. За окремими оцінками, втілення такого проекту по всій Україні дасть можливість вивести з-під кримінального переслідування понад 1,5 тисячі дітей [10].

До позитивних тенденцій щодо попередження правопорушень у молодіжному середовищі слід віднести:

- розширення сфери діяльності правоохоронних органів в напрямку попередження правопорушень серед неповнолітніх, а саме шляхом створення в Офісі Генерального прокурора і обласних прокуратурах підрозділів захисту інтересів дітей та протидії насильству [11];
- залучення до проведення заходів правового навчання фахівців органів безоплатної правової допомоги на місцях і в регіонах;
- створення відповідного сектору у структурі Національної поліції. Так, на думку І. Клименко, – «хоча в червні 2021 року і було створено сектор ювенальних слідчих в Нацполіції, проте проблема дитячої злочинності – специфічна та небезпечна. Бо якщо з малих років діти вже скоюють злочини, це означає, що межу законслухняності вони вже перейшли... Наразі в Україні – 1200 «ювеналів» на понад 7 мільйонів дітей. У половині областей середнє навантаження на одного ювенального поліцейського – 6-8 тисяч дітей» [8], що свідчить про потребу залучення більшої кількості фахівців у цій сфері до роботи з молоддю.

Поряд з тим, є певні занепокоєння щодо якості роботи органів опіки і піклування в напрямку сприяння та впровадження програми правового навчання та сприяння підвищення рівня правової культури молоді з числа осіб, якими опікується цей державний орган. Особливе занепокоєння викликає питання адаптації дітей, які повертаються в сім'ї у зв'язку із реформуванням системи інтернатської освіти. Такі діти часто є більш вразливими та не мають можливості до адаптації у життя зі своїми ровесниками через фізіологічні чи ментальні проблеми, а тому піддаються булінгу як найменш захищені та вразливі. Відповідно, інклюзивна робота в школі має бути посилена та направлена на набуття навичок захисту прав дітей «з особливими освітніми потребами» як ними самими, так і іншими представниками їхніх інтересів.

Окремої уваги заслуговує питання низької якості правових знань і навичок молоді і їх застосування в практичному житті. Це проявляється у скептичному ставленні до правових норм, не дотримання правових приписів, не сприймання права регулятором суспільного життя. Вважаємо, що зменшення та виключення з навчальних планів ЗВО правових дисциплін є одним з факторів знецінення права як регулятора суспільних відносин. Відповідно, необхідно посилити реалізацію програми правового навчання в цілому, а правової освіти зокрема, через розширення правових дисциплін у навчальному процесі. Важливим є навчання молодих людей правомірним способом отримання інформації та користування результатами творчої діяльності інших осіб, підвищувати інтерес до законотворчої діяльності шляхом спілкування з представниками влади та правоохоронних органів.

Погоджуємось, що стан дитячої злочинності викликає занепокоєність та свідчить про потребу напрацювання нових способів щодо її попередження та протидії. Вважаємо, що в експертному середовищі має бути проведена скоординована робота як з боку закладів освіти, державних органів, так і з сторони громадськості та релігійних організацій щодо підвищення рівня моральної культури та правової освіти з метою попередження вчинення правопорушень у молодіжному середовищі. Специфіка порушень та ситуація зі злочинністю у дитячому середовищі свідчить про потребу переглянути традиційні засоби профілактичної роботи шляхом застосування нових форм протидії злочинної діяльності із використанням мережі Інтернет, проведення тематичних лекцій, обмеження контенту, що пропагує насильство та створення відповідної соціальної реклами з використанням досвіду авторитетних у молодіжному середовищі людей, яка буде стимулювати правомірну поведінку молоді та формування ціннісних орієнтирів у молодіжному суспільстві.

Вважаємо, що найважливішим фактором формування високого рівня правової культури молоді є «правовий всеобуч», що можна здійснювати через мережу освітніх закладів, громадських організацій, різноманітних волонтерських проектів, професійних організацій, юридичних установ, центрів з прав людини, правоохоронних органів тощо. Окремо слід розширити сферу діяльності Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Департаменту кіберполіції Національної поліції, судових органів щодо попередження вчинення злочинів серед неповнолітніх шляхом проведення профілактичної просвітницької роботи серед молоді.

Прикладом позитивного досвіду з формування ціннісних орієнтирів молоді є діяльність Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Серце до серця», Національної скаутської організації Укра-

їни «Пласт», Національної організації скаутів України «НОСУ», Всеукраїнського громадського центру «Волонтер», ВМГО «Соціальна ініціатива», ВМГО «Демократичні ініціативи молоді» в напрямку проведення організаційних заходів серед молоді щодо формування культури правомірної поведінки молоді.

Важливим для цілеспрямованого формування правової культури особи є використання християнських традицій у діяльності різних дитячо-молодіжних організаціях на засадах плюралізму ідеологій та позашкільною освітою (що є вимогою ст. 35 Конституції України). Принципи християнської релігії, її багатовікові традиції містять потужний виховний потенціал, а деякі з них фактично збігаються з позитивними правовими установками, що складають фундамент правової культури особи («не вбий», «не вкради», «возлюби ближнього» тощо) [3, с.13], адже мораль разом із правом виступає в якості соціального регулятора.

Висновки. З метою підвищення рівня правової культури і попередження правового нігілізму пропонуємо запровадити в Україні проведення соціологічних досліджень для моніторингу стану правової культури молоді з метою швидкого реагування на відповідні тенденції та виклики в цій сфері.

Ураховуючи, що освіта є однією із найбільш важливих чинників та умовою формування особистості в соціумі, тому необхідно, щоб вона була якісною та відповідала певному рівню розвитку суспільства, його базовим культурним цінностям [12, с. 13] та сучасним інформаційним викликам. Вважаємо, що необхідно розробити Державну стратегію правової освіти із залученням фахівців різних галузей знань для формування єдиного комплексного підходу до її змісту. Хоча в Україні і діє програма – Національна програма правової освіти населення України від 18.10.2001 року, але вона потребує вдосконалення змісту із врахуванням сучасних правових викликів інформаційного, психологічного, ментального, епідеміологічного характеру. Вважаємо за доцільне, впровадити до програми шкільної освіти навчальну дисципліну «Основи правової культури та інформаційної безпеки», яка дасть можливість підвищення рівень правової культури сучасної молоді.

Вважаємо за доцільне проводити просвітницькі заходи, в тому числі і в мережі Інтернет у новій цікавій і доступній для молоді формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Національна програма правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001.
3. Ганзенко О.О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2003. 16 с.
4. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 2 С. 156-166 URL: <http://ippi.org.ua/ukhanova-ns-pravova-kultura-molodi-v-ukraini-st-156-166> (дата звернення: 15.12.2021).
5. Томейко А. Соціологи оцінили рівень стресу в українському суспільстві. URL: <https://dialogs.org.ua/people/64947/>.
6. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київ, 2021.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 17.12.2021).
8. Відсьогодні в Нацполіції створений сектор ювенальних слідчих – Ігор Клименко. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/vidsyogodni-v-nacpoliciyi-stvorenii-sektor-yuvenalnih-slidcix-igor-klimenko> (дата звернення: 17.12.2021).
9. Відновлене правосуддя для неповнолітніх: як це працює. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-yak-tse-pratsyue> (дата звернення: 17.12.2021).
10. Відновне правосуддя для неповнолітніх підозрюваних поширено на всю Україну. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-pidozryuvanyh-poshyreno-na-vsuyu-ukrayinu/> (дата звернення: 17.12.2021).
11. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 18.12.2021).
12. Шуст Н.Б., Філик Н.В. Інновації в освіті: соціокультурний вимір. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019. № 1. С. 144-150.